

A tanulók helye az osztályban

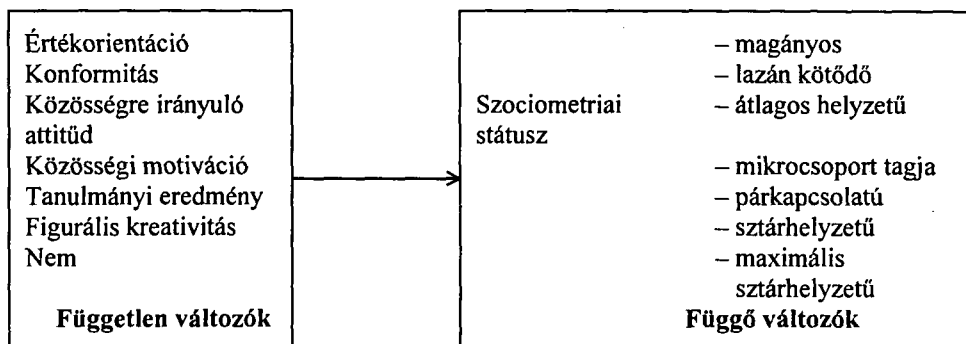
Az embereknek, de különösen a fiataloknak a társas létformához való vonzódása alapvető pszichológiai tény, amelynek vannak pozitív formái és deviáns megnyilvánulásai is. Az antiszociális jellegű vonatkozású csoportok választásának oka a torz belső értékrendszer, amely a családi és iskolai szocializáció során alakul ki. Ennek első tüneti megnyilvánulásait az iskolai kortárscsoportban elfoglalt kedvezőtlen pozíció jelenti. Ebben a tanulmányban a 10-11 éves tanulónak az osztálystruktúrában betöltött helyét meghatározó tényezők közül vizsgáljuk meg néhányának a hatását! A vizsgálati minta három városi iskola 11 osztályának 277 tanulója.

A modell

A kutatás egyrészt arra irányul, hogy milyen személyiségtulajdonságok határozzák meg egy tanulónak a közösség struktúrájában elfoglalt helyét. Ebből a szempontból a modell leíró jellegű. Másrészt a leírásnál túl arra is választ keresünk, hogy a tényezők milyen kapcsolatban állnak egymással. Így a munka során egy *okási modellt* dolgoztunk ki és teszteltünk.

A modell független változói az értékszocializáció eredményeként kialakuló értékorientáció, a közösségre irányuló attitűdök, az intellektuális képességeket bizonyos aspektusban tükröző tanulmányi eredmény, egy speciális képességegyüttesként megjelenő, a figurális tesztekben mérhető kreativitás, továbbá a tanulók neme. Független változónak a közösségben elfoglalt hely leírására alkalmas szociometriai státuszt választottuk.

A MODELL

1. ábra

Az értékorientáció vizsgálatára a mondásválasztás módszerét alkalmaztuk (1.). A 10-11 éves tanulók gondolkodása az operatív intelligencia szintjén van. Ez azt jelenti, hogy már elvont fogalmakkal is képesek gondolkodási műveleteket végezni. Kialakult náluk a decentralálás képessége, amely a többszemponútú értelmezést teszi lehetővé. Így képesek a gyerekek a mondásokban tükröződő metaforák megértésére. A mondások tartalma és asszociációs lehetőségei felhívó jellegűek, állásfoglalásra késztetnek azáltal, hogy szimpátiarangsorot kérünk. A kérdőíven 18 mondás szerepelt, amely mögött 18 értéket feltételezünk. Főkomponens-analízis segítségével lényegesebb információvesztés nélkül a 18 értékből 6 látens változót alakítottunk ki, melyekkel jellemezhetjük

a tanulók értékorientációját. Ezek: hideg normatartás, kockázatvállalás, praktikusság, külső kontroll, magabiztosság, ügyeskedés. (Az 1. sz. mellékletben található a mondások és a belőlük kialakított főkomponensek. Itt a faktorsúlyok azt mutatják, hogy az egyes értékek milyen mértékben vesznek részt az adott látens változó kialakításában.) A 18 mondásból 14 olyan értéket tükröz, amelyek alkalmasak a konformitás-nonkonformitás dimenziójában a beállítódás jelzésére. Itt *konformitás*on a csoporttámogatás iránti szükséglet kifejeződését értjük, míg a *nonkonformitás* a fokozott önállóságot, autonómiát tükrözi.

ÉRTÉKORIENTÁCIÓK – mondások	faktorsúlyok
HIDEG NORMATARTÁS Amelyik gyerek megjőd, anyja ölébe siet. Mindenütt jó, de legjobb otthon. Legjobb barátod az édesanyád. Hamarabb utolérni a hazug embert, mint a sánta kutyát. Ki mit főzött, azt egye is meg. Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!	- 0,73627 - 0,71065 - 0,67209 0,58339 0,53950 0,46934
KOCKÁZATVÁLLALÁS A tilos a legkivánatosabb. Távol otthonról arany szabadság van. Ígéret szép szó, ha megtartják úgy jó.	0,82485 0,72623 - 0,63896
PRAKTIKUSSÁG Új barátért ne hagyd el a régit! Könnyű sebet ejteni, de nehéz begyógyítani. Ki korán kel, aranyat lel.	- 0,82406 - 0,69214 0,53099
KÜLSŐ KONTROLLOSSÁG Munka után édes a pihenés. Ami a szíveden, az legyen a szádon is!	0,75628 - 0,53841
MAGABIZTOSSÁG A tudást senki el nem veheti. A legjobb mester is inas volt egyszer.	0,78848 0,70050
ÜGYESKEDÉS Úgy játszik az eszével, mint kutya a farkával. Megosztott öröm kettős öröm, megosztott bánat fél bánat.	0,68680 - 0,65386

Az attitűdvizsgálat célja a tanulók *közösségre irányuló attitűdjének feltárása*. Az intenzíven megélt „mi élmény”, a kortárs csoport felé fordulás, a társakra irányuló érzelmek fontossága indokolja ennek a vizsgálatnak a jogosságát. A kérdőív 18 itemet tartalmazott, melyet Kozéki Béla motivációs kérdőívnek felhasználásával állítottunk össze (2.). Itt is főkomponens analízis segítségével alakítottunk ki hat tömörített attitűdváltozót. Ezek: megbízhatóság, szöfogadás, véleménynyilvánítás, gátlástalanság, önérvényesítés és törtetés (2. sz. melléklet). A *közösségi motiváció* az attitűdskála itemeire adott választások összességével írható le (természetesen a negatív azonosulások átfordítva).

ATTITÚD - itemek	faktorsúlyok
MEGBÍZHATÓSÁG	
Nem bánom, ha keményen kell dolgoznom, ha közben fontos dolgokat tanulhatok meg.	0,72522
Az osztályban kialakított szabályok általában helyesek, igyekeznünk kell azokat betartani.	0,66620
Az embernek mindig szüksége van arra, hogy társai szeressék.	0,54471
Ha valamin rosszat tettem, vállalom társaim előtt a felelősséget, akármilyen következményekkel is járjon az.	0,53165
Mindig igyekszem teljesíteni társaim elvárásait.	0,50638
Ahhoz, hogy jól érezzem magam az iskolában, kell hogy barátom legyen az osztályban!	0,47741
Jellemző mindenkire, hogy mennyire veszi ki a részét az osztály közös munkájából.	0,39108
SZÓFOGADÁS	
Az a jó osztályközösség, ahol jót lehet játszani.	0,68368
A többség döntésével csak akkor értek egyet, ha az nekem is jó.	- 0,65224
Ha jó a tanulmányi eredményem, akkor a társaim kimutatják, hogy elégedettek velem.	0,62725
VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS	
Természetes, hogy a fiúk és a lányok mindig sokat veszekednek.	0,72765
A tanulás minden gyereknek saját dolga, szülein kívül senkinek sincs köze hozzá.	0,57968
Az osztályközösséget lehet erősíteni, ha javítjuk a tanulmányi eredményüket.	- 0,55289
GÁTLÁSTALANSÁG	
Csak a gyenge emberek fogadják el a szabályokat, a rendet.	0,67833
Az osztályban mindenki csinálja azt, ami őt érdekli.	0,53428
ÖNÉRVÉNYESÍTÉS	
Ha valaki okosabb a többinél, és lenézi a társait, attól még lehet jó közösségi gyerek.	0,74316
TÖRTETÉS	
Lehet jó az osztály, ha a tanulók vetélkednek egymás között.	0,69146
Csak közösségben tudom elképzelni az életemet.	- 0,60392

A *tanulmányi eredmény* az intellektuális képességek egyik jelzője, amely szoros kapcsolatban van az intelligenciával. A magatartás és a szorgalom kivételével valamennyi jegy számtani középértékével jellemzi a tanulókat.

A *tanulói kreativitás* jellemzőinek feltárására Torrance harmincöt hívó ingert tartalmazó „Körök” tesztjét alkalmaztuk. Ez elsősorban a rajzban kifejezetten figurális kreativitás jelzésére alkalmas, amely viszont jó összefüggésben van a személyiség más területen megjelenő alkotóké-

pességével (3.). Tekintettel más szerzők eltérő tapasztalataira – különösen a figurális és verbális kreativitás különbözősége területén – a továbbiakban ebben a tanulmányban a kreativitás általános kifejezése helyett a pontosság érdekében a figurális tesztekben megjelenő kreativitást használjuk. Az originalitás, a fluencia és a flexibilitás mutatóit tekintettük itt változóknak. (Az originalitás a gondolkodás eredetiségét, eredményre vezető újszerűségét, a fluencia az ötletek nagy számában megjelenő könnyedséget, a flexibilitás a gondolkodás hajlékonyságát, a könnyű szempontváltás képességét jelzi.)

A *nem* egy közvetlenül mérhető kategóriális változó. A két nem közel azonos mértékben szerepel a mintában: a fiú-lány arány 51%-49%.

A csoport struktúrálásának leírására a pedagógiai-pszichológiai szakirodalomban többféle értelmezés létezik: Makarenko erkölcsi-politikai szempontok alapján történő rétegződésétől a Moréno-Mérei féle szociometrikus rétegződésig. A sok lehetőség közül az alkalmazott eljárást Mérei többszempontú szociometriáját alapul véve alakítottuk ki. A *szociometriai státusz* leírásához hét kategóriát tartalmazó rétegződést dolgoztunk ki, amely a tipikus pozíciókra és alakzatokra épül, de figyelembe veszi a kölcsönösen választott személyek számát is.

Így a függő változó kategóriái:

Magányos (O): peremhelyzetű, nincs kölcsönös választása.

Lazán kötődő (E): egy személlyel van kölcsönös kapcsolata.

Átlagos helyzetű (A): két vagy három kölcsönös kapcsolata van, de nincs zárt alakzatban.

Mikrocsoport tagja (M): két vagy három kölcsönös kapcsolata van, és zárt alakzatban található.

Párkapcsolatú (P): két személy, akik csak egymást választják.

Szárthelyzetű (S): négy vagy öt kölcsönös választása van.

Maximálisan szárthelyzetű (MS): maximálisan lehetséges számú (itt 6) kölcsönös kapcsolata van.

Az eredmények

A tanulók megoszlása a szociometriai státusz kategóriában

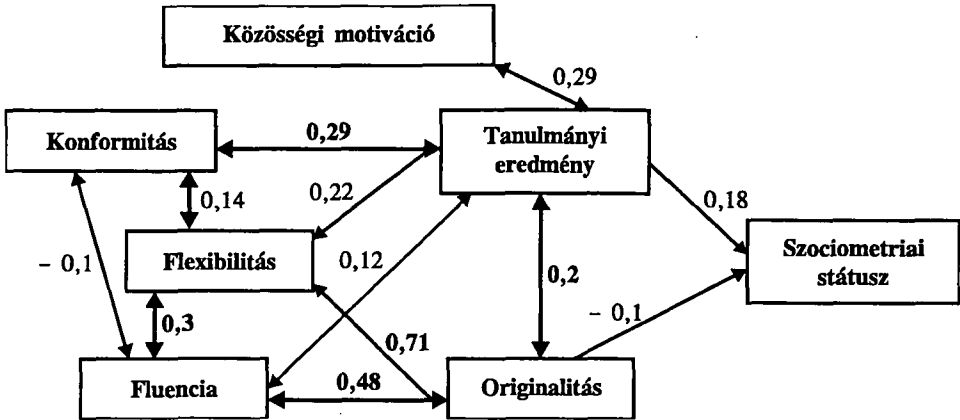
A két legszámasabb kategória a mikrocsoport (50%) és az átlagos helyzet (17%), a két szárthelyzet összesen 16%-ot tesz ki. A gyerekeknek mindössze 4%-a magányos, s ez az ötödikes közösségek jó szervezethez utal. (Az osztályonkénti kiszámított kölcsönösségi index is mindenütt 85% felett volt.)

Ezek az adatok azt mutatják, hogy létezik egy jelentős csoportdinamikai feszültség, amelyet az osztály tanulói mint együvé tartozást, szolidaritási tudatot élnék át. Vagyis a tagozatváltás problémái az affektív struktúrában kölcsönösebben nem jelennek meg.

Kapcsolatok és hatások

A fogalmak operacionalizálása során 6 folytonos független változót alakítottunk ki. Ezek azonban azon túl, hogy hatnak a szociometriai státuszra, egymástól sem függetlenek: kapcsolatban állnak egymással; vagyis a státusz szempontjából függetlenek, de egy másik változó vonatkozásában már függő változók. Ez a problémánk szempontjából azt jelenti, hogy lehetnek olyan változók, melyeknek a szociometriai státuszra vonatkozó közvetlen hatása az erősebb, de lehetnek olyanok is, amelyeknek hatása egy másik változón keresztül lesz erősebb. Ezeknek a kapcsolatoknak a leírására a regressziós modellek összekapcsolásával létrehoztunk egy útmodell (path model), ahol feltüntettük a legerősebb hatásokat és a kapcsolatokat:

A VÁLTOZÓK KÖZÖTTI KAPCSOLATOK ÉS HATÁSOK

2. ábra

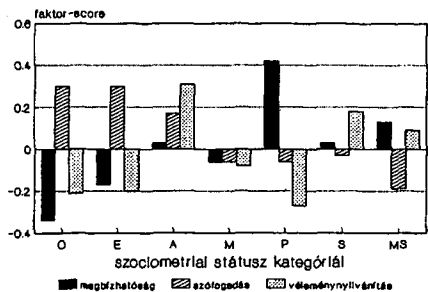
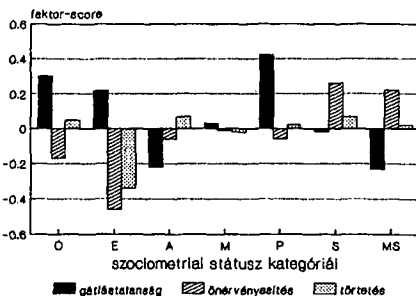
(A vastagon szedett számok azokat a standardizált regressziós együtthatókat jelentik, amely kapcsolatknál az összefüggés $p < 0,001$ szinten szignifikáns, míg a többinél $p < 0,01$ szinten szignifikáns a kapcsolat. Minél nagyobb ez a szám, annál erősebb kapcsolat van a két változó között. A tanulmányi eredményből és az originalitásból kiinduló nyíl olyan kapcsolatot jelent, amely hatásként értelmezhető: vagyis a tanulmányi eredmény és az originalitás közvetlenül befolyásolja a gyerek helyzetét az osztályban.

Az útmodell alapján annyit tudunk elmondani, hogy a **tanulmányi eredmény és az originalitás az, amely a szociometriai státuszra a legerősebben hat.** (Az originalitás negatív értéke nem értelmezhető, mivel a szociometriai státusz kategóriális változó, a többi pedig folytonos. Ez két különböző elemzési szintet jelent, így a 0,1-nek csak abszolút értékben van pedagógiai értelme, és így fejezi ki a hatás erősségét.

Közösségre irányuló attitűd

A szociometriai státusz kategóriáinál mind a hat látens attitűdváltozóval találtunk értékelhető kapcsolatot, de a mikrocsoportban lévőkről semmi lényegeset nem tudunk mondani. A törtetés kivételével, amely csak elutasított formában van meg, a többi attitűdváltozó (főkomponens) mind pozitív, mind negatív formában megjelenik.

AZ ATTITŰD FŐKOMPONENSEK FAKTOR-SCORE ÁTLAGAI

3. ábra

A *magányosokra* jellemző attitűd a szófogadás és a gátlástalanság. Nem jellemző rájuk a megbízhatóságra, az önérvényesítésre és a véleménynyilvánításra való belső készletetés. A *lazán kötődők* attitűd szempontjából a magányosoktól csupán abban különböznek, hogy további elutasított attitűdként megjelenik a törtetés. Így ez a két kategória a közösségre irányuló attitűd szempontjából lényegesen nem különül el egymástól.

Az *átlagos szociometriai helyzetűek* már sokkal pregnansabban különböznek a többi csoporttól. Preferált attitűdök szempontjából rájuk a szófogadás és a véleménynyilvánítás jellemző. Ők a gátlástalanság elutasítására éreznek belső készletetést.

A *párkapcsolatúakra* jellemző a megbízhatóság és a gátlástalanság attitűdje, de nem jellemző rájuk a véleménynyilvánítás.

A *sztárhelyzetűekre* jellemző az önérvényesítésre, a véleménynyilvánításra való belső készletetés és a gátlástalanság attitűdjének elutasítása. A *maximális sztárhelyzetűek* esetében a kép ettől eltér: az önérvényesítés mellett a megbízhatóság attitűdje dominál, és nem jelenik meg a véleménynyilvánítás, míg az elutasított attitűdök között a gátlástalanság mellett megjelenik a szófogadás is.

Mivel a nem bináris kategoriális változó, ezért ezt a kapcsolatot külön vizsgáljuk.

A következő táblázat mutatja a szociometriai státusz egyes kategóriáiban a nemek megoszlását:

A SZOCIOMETRIAI STÁTUSZ ÉS A TANULÓK NEME

NEM	magányos	lazán kötődő	átlagos	mikro-csop.	pár-kapcs.	sztár	max. sztár	
fiú	2	6	25	74	13	15	7	142
lány	8	4	22	67	11	18	5	135
az eltérés a csoportlétszámhoz képest	60%	20%	6%	5%	8%	9%	17%	-
Összes	10	10	47	141	24	33	12	277

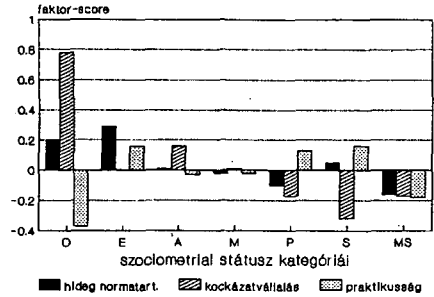
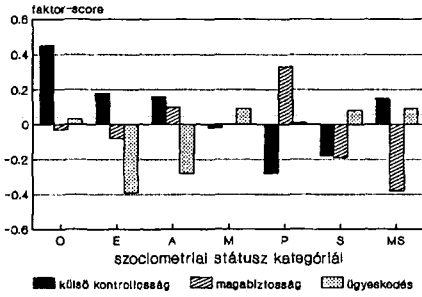
4. ábra

A táblázat alapján csak a magányos tanulók kategóriájában van a két nem között jelentős eltérés: a lányok között több a magányos, mint a fiúk között. Mivel ez a következtetés 10 fős alappal, így validitása még tendenciájában is megkérdőjelezhető. Az egész táblázatot tekintve, úgy véljük, helytállóbb annak a kimondása, hogy a **szociometriai státusz és a tanulók neme között nincs szorosabb kapcsolat.**

Értékorientáció

A szociometriai státusz valamennyi kategóriájánál mind a hat látens értékváltozóval találunk kapcsolatot. Az elutasító forma valamennyi főkomponensnél megvan, míg az orientáló az ügyeskedésnél nincs meg, a többinél megtalálható.

AZ ÉRTÉK FŐKOMPONENSEK FAKTOR-SCORE ÁTLAGAI

5. ábra

A *magányosokra* jellemző a kockázatvállalás, a külső kontrolloság és a hideg normatartás értékorientációja. Ők elutasítják a praktikussághoz és az ügyeskedéshez kapcsolódó értékeket.

A *lazán kötődők* a magányosoktól az értékorientáció terén jobban elkülönülnek, mint ahogy azt az attitűdnél tapasztaltuk: preferált értékeik a külső kontrollosághoz és a hideg normatartáshoz kapcsolódnak, de az ügyeskedés náluk is elutasított érték.

Az *átlagos szociometriai helyzetűekre* a kockázatvállalás, a külső kontrolloság, a magabiztoság, míg a *mikroszoportban* levőkre az ügyeskedés értékorientációja a jellemző. A *párkapcsolatiak* fontos értékorientációja a praktikusság, a magabiztoság. Ők elutasítják a kockázatvállalásal és a külső kontrollosággal kapcsolatos értékeket.

A *sztrárhelyzetűek* orientációja a praktikusság értékeinek irányába mutat. Elutasítják a kockázatvállaláshoz, a külső kontrollosághoz és a magabiztosághoz kapcsolódó értékeket.

A *maximális sztrárhelyzetűek* értékorientációjára a külső kontrolloság a jellemző. Ők a kockázatvállalás, a hideg normatartás és a magabiztoság értékeit utasítják el.

Összefoglalás

Tapasztalataink szerint az irodalomban az átpártolás és tagozatváltás miatt értékbizonytalansággal jellemzett ötödikes gyerekek többsége fontosnak tartja a vonzalmon alapuló társkapcsolatokat, nyitott erre, és így jól szervezett osztályközösségekkel találkoztunk. Személyes vonzalmat eredményez bármilyen területen való kiemelkedés, de leginkább a tanulmányi eredményt tartják fontos értékmérőnek, ennek a hatása a legerősebb a strukturálódásra. A szociometriai státusz egyes kategóriái az értékorientációk alapján sokkal jobban elkülönülnek, mint a közösségre irányuló attitűd látens változói szerint.

A rendszerváltás a pedagógiai értékek világában a normatív szabályozás helyett a nevelési célok rendszerében az értékluralitás megjelenését eredményezte. Vannak azonban olyan egyetemes emberi értékek, amelyeket minden nevelési rendszernek adaptálnia kell. A tanulmányban erről a területről kiemelt emberi együttműködés, társadalmi beilleszkedés értékvilágából próbáltunk a 10-11 éves tanulókkal kapcsolatban fontosnak tartott dolgokat összegyűjteni, remélve, hogy a jelzett tendenciák segíthetik a pedagógusokat az ötödikes tanulók értékszocializációjának jobb megismerésében és fejlesztésében.

Hivatkozások

1. Gáspárné Zauner Éva: Mondásválasztás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
2. Kozéki Béla: A tanuló és az iskola motivációs szerkezetének megismerése, Szabad Iskolák Társulása, Dombóvár, 1989.
3. Zetényi Tamás: Kreativitás-tesztek tesztkönyve I. II., Munkaügyi Kutatóintézet, Budapest, 1989.